

NİZÂMÎYE MEDRESELERİNİN KURULUŞU VE ÖNEMİ

THE FOUNDATION OF NIZAMIYYA MADRASAS AND THEIR IMPORTANCE

Cihan PİYADEOĞLU*

Öz

1055 tarihinde Büyük Selçukluların veziri olan Amîdülmülk Kündürî'nin uygulamış olduğu mezhep politikaları, Selçuklu coğrafyasında Sünnî düşüncenin zayıflamasına neden oldu. Bu durumu değerlendiren Şîi Fatimîler, propaganda faaliyetlerini daha da arttırmışlardı. Bununla birlikte Alp Arslan'ın sultan olmasından sonra durum değişti. Nitekim Alp Arslan'ın vezir tayin ettiği Nizâmülmülk, bir önceki vezirin takibata uğrattığı Şâfiî-Eş'arî mezhebine mensuptu. Nizâmülmülk, Nişâbûr şehrinde Şâfiî kaidelere göre eğitim veren bir medrese inşa etmek için Alp Arslan'dan izin almış, ancak Alp Arslan bu faaliyetin bütün ülkeye yayılmasını istemişti. Böylece Nizâmiye Medreseleri'nin inşa süreci başlamış oldu. Nişâbûr'dan sonra da Bağdad, Belh, Herat, İsfahan, Basra, Merv, Amül, Musul, Bûşenc, Hârgird ve Rey gibi önemli şehirlerde medreseler inşa edildi. Nizamiyeler, İslâm dünyasında inşa edilen ilk sistemli medreseler oldu. Kurulan vakıflarla desteklenen bu medreselerde ders veren müderrisler ve öğrencilerin tüm ihtiyaçları karşılanmıştı. Nizamiyeler, model olarak İslâm coğrafyasında, hatta Avrupa'da kurulan pek çok üniversiteye de örnek teşkil etmiştir. Ayrıca bu medreseler, kuruluş amaçlarına uygun olarak pek çok öğrencinin yetişmesine ve devlet hizmetinde görev almasını da sağlamışlardı.

Anahtar Kelimeler

Medrese, Nizâmiye, Alp Arslan, Nizâmülmülk, Nişâbûr, Ebû İshâk eş-Şîrâzî, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul/Türkiye, cihanpiyadeoglu@gmail.com.

Abstract

The sectarian policies of Amid al-Molk Kondori, who became the Vizier of the Great Seljukid State in 1055, brought a weakening of Sunni teachings in the Seljukid territories. Seeing this as an opportunity, Shiite Fatimids increased their propaganda activities to an upper level. All of these would change with the ascendance of Alp Arslan to the Seljukid throne. Indeed, the new vizier appointed by Alp Arslan, Nizam al-Molk, belonged to the Shafi'i-Ashari school. When Nizam al-Molk got Sultan Alp Arslan's permission to build a madrasa in Nishapur where the education was going to be conducted according to Shafi'i school, the sultan asked him to expand the Shafi'i education to the whole country. Thus, the process of building the Nizamiyya madrasas began. After Nishapur, new madrasas were built in Baghdad, Balkh, Herat, Esfahan, Basra, Merv, Amul, Mosul, Bushanj, Kargerd and Rayy. Nizamiyyas were the first systematic madrasas founded in the Islamic world. As the madrasas were financially supported by endowments, all the needs of professors and students were provided within the madrasa system. The Nizamiyyas constituted a model would be imitated not only in the Islamic world but in many universities founded in Europe. In accordance with their founders' vision, the Nizamiyya madrasas produced graduates who were employed in the Seljukid State.

•

Keywords

Madrasa, Nizamiyya, Alp Arslan, Nizam al-Molk, Nishapur, Abu Eshak al-Shirazi, Imam al-Haramayn al-Jovayni

GİRİŞ

1055 (447) tarihi, İslâm dünyasında önemli bir dönüm noktasını teşkil eder. Nitekim sadece on beş yıl önce kurulmuş olan Selçuklular, Şîî Büveyhîlerin baskısı altında bulunan Abbâsî Halifesi el-Kâim Biemrillâh'ın davetiyle Bağdad'a girerek Sünnî İslâm'ın koruyuculuğunu üstlenmişlerdir. Bununla birlikte aynı yıl gerçekleşen başka bir olay ise tamamen zıt gelişmelere neden olacak türdendir. Amelde Hanefî, itikatta Mu'tezile olan Amîdülmülk el-Kündürî, Büyük Selçukluların yeni veziri olmuştu. Bu tarihten itibaren onun isteğiyle başta Horasan olmak üzere tüm Selçuklu coğrafyasında yaşayan Râfizîler'e Horasan camilerinde lanet okutulmaya başlandı. Bir süre sonra Şâfiî-Eş'arîler de bu uygulamaya dâhil edildi. Bununla da yetinmeyen Amîdülmülk, Şâfiî-Eş'arîler'e karşı takibat başlatarak, onların ilim yapmalarına mani olan bir politika takip etmeye başladı. Hatta bazı Hanefî ilim adamları da bu takibattan nasibini almış, toplum üzerindeki etkileri iyice azalmıştı. Yaklaşık sekiz yıl süren bu süreç sonunda pek çok âlim Selçuklu coğrafyasını terk etmek zorunda kaldı. Bunların arasında İmâm Gazzâlî'nin de hocası olan İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî de bulunuyordu. Bazı âlimlerin ülkeyi terk etmesi, geride kalanların da rahat şekilde ilmi faaliyetlerde bulunamaması, bir süre sonra Sünnî düşüncenin nispeten de olsa zayıflamasına neden olmuştu. Bu durumdan istifade eden ise Sünnî İslâm'ın koruyuculuğunu üstlenmiş olan Selçukluların hâkimiyet bölgesinde, görevlendirmiş olduğu davetçiler (daî) vasıtasıyla Şîî düşüncüyü yayan Fatımîler oldu¹.

Tuğrul Bey'in vefat etmesinden (455/1063) sonra yaşanan taht mücadelelerinden galip çıkmayı başaran yeğeni Alp Arslan b. Çağrı oldu. Başkent Rey'e gelerek tahta oturan Alp Arslan, amcasının veziri olan Amîdülmülk'e ilk zamanlarda iyi davranmış, ancak kısa süre sonra ikilinin arası bozulmuştu. Bunda küçüklüğünden itibaren kendi yanında olan

¹ İbn Asâkir, *Tebyînu kezibi'l-müfterî fimâ nusibe ile'l-imâm Ebi'l-Hasan el-Eşarî*, Beyrut 1984, s. 108; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, trc. Abdülkerim Özeydın, İstanbul 1987, X, 46; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, nşr. Mahmûd Muhammed Tanahî-Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Kahire 1968, III, 390-392; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, çev. M. Keskin, İstanbul 2000, XII, 163-164; Mehmed Şerefeddîn, "Selçukîler Devrinde Mezâhib", *Türkiyat Mecmuası*, sayı: 1, (1925), s. 102; Richard W. Bulliet, *The Patricians of Nishapur*, Cambridge 1972, s. 71-72; a. mlf., "The Political-Religious History of Nishapur in the Eleventh Century", *Islamic Civilization 950-1150*, ed. D. S. Richards, London 1973, s. 81-83; Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti (1040-1092)*, İstanbul 2002, s. 87-90; Abdülkerim Özeydın, "Kündürî", *DİA*, XVI, 554-555.

Nizâmülmülk'ün de katkısı yok değildi. Neticede Ebû Alî Kıvâmüddîn Hasan b. Alî b. İshâk et-Tûsî, bilinen adıyla Nizâmülmülk, Büyük Selçukluların yeni veziri olarak atandı (17 Muharrem 456/10 Ocak 1064)². Döneminin pek çok önemli âliminden iyi bir eğitim almış olan Nizâmülmülk³, bu yüzden medrese geleneğini de bilen biriydi. Ayrıca ulemâ ile de yakın bir münasebet içerisindeydi. Onun vezirlik görevine atanması, bir önceki vezirin uygulamış olduğu sosyal politikaların da kökten değişeceği anlamını taşıyordu. Nitekim yeni vezir, Şâfiî mezhebine sonuna kadar bağlılık gösteren biriydi. Selefinin döneminde ilim ve düşünce dünyasında yaşanan gerilemenin farkındaydı ve gereken düzenlemeleri yapmak için fırsat kolluyordu. İlk olarak Şâfiîler'in tekrar etkinlik kazanması için bazı girişimlerde bulunduysa da asıl yapılması gereken şeyin başta Horasan olmak üzere ülkeyi terk eden âlimlerin geri getirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Diğer taraftan Nizâmülmülk'ün göreve gelmesiyle birlikte, daha önce ülkeyi terk etmiş olan âlimler de yavaş yavaş geri dönmeye başlamıştı. Ulemâyâ karşı hürmetkâr bir tavır sergileyen Nizâmülmülk, onları tekrar ilim müesseselerine kazandırmayı amaçladı. Medrese eğitiminin sistemli bir hale getirilmesi devlete ve Sünnî düşünceye daha fazla hizmet edebilirdi. Ayrıca hızla genişleyen ve her geçen gün eski devlet düzeninden uzaklaşarak merkezi otoriteye geçme yönünde önemli adımlar atılan devlet teşkilatında görevlendirilecek iyi yetişmiş elemana da ihtiyaç duyuluyordu. Bunun gerçekleştirilebilmesi, iyi eğitim verilen sistemli medreselerden geçiyordu. Başarılı bulunduğu takdirde hem dinî hem de dünyevî bir amaca hizmet edecek kurumlar inşa edilmiş olacaktı. Bu da başta Sultan Alp Arslan olmak üzere, kimsenin itiraz edebileceği bir durum değildi. Nizâmülmülk'ün medrese inşa edilmesi düşüncesini tek başına gerçekleştirmesi mümkün olmadığından Sultan

² Bu tarih 13 Zilhicce 455/7 Aralık 1063 olarak da kabul görmektedir, bkz. Abdülkerim Özyayın, "Nizâmülmülk", *DİA*, XXXIII, 194.

³ Zahîrüddîn Nîşâbü'rî, *Selçuknâme*, nşr. A. H. Morton, Berlin 2004, s. 21; Râvendî, *Rahatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, çev. Ahmed Ateş, TTKY, Ankara 1957, I, 115-116; Sadreddîn el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye (Zübdetü't-tevârih)*, çev. Necatî Lugal, TTKY, Ankara 1999, s. 17-18; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî tarihi'l-mülük ve'l-ümem*, Seçme, tercüme ve değerlendirme Ali Sevim, TTKY, Ankara 2014, s. 87, 90-91; İbnü'l-Esîr, X, 45; Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mirâtü'z-zamân fî tarihi'l-ayân*, çev. Ali Sevim, TTKY, Ankara 2011, s. 129-130; Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, çev. Kıvameddîn Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTKY, Ankara 1943, s. 28; Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmiu't-tevârih*, çev. E. Göksu-H. H. Güneş, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014, s. 78; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996, s. 149-150; Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan (Büyük Selçuklular Dönemi)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2012, s. 55; Özyayın, "Nizâmülmülk", *DİA*, 194.

Alp Arslan'dan izin alması gerekiyordu. Burada en merak edilen konu Hanefî mezhebine ileri derecede bağlılık gösteren Sultan Alp Arslan'ın, Şâfiî kaideyle eğitim veren kurumların inşasına izin verip vermeyeceğiydi.

Nizâmiye Medreselerinin Kurulması

İlk Nizâmiye, aynı zamanda Selçukluların da ilk başkenti olan Nîşâbûr'da inşa edilecekti. Nizâmülmülk'ün Sultan Alp Arslan'dan gereken izni alması, bu şehirde yaşanan ilginç bir olaydan sonra gerçekleşti. Sultan Alp Arslan tarihinde Nîşâbûr'da bulunduğu sırada (yüksek ihtimalle Ramazan 457/Ağustos 1065) üzerlerinde perişan haldeki kıyafetlerle bir mescidin önünde bekleyen fakirler grubunu görüp kim olduklarını sormuştu. Nizâmülmülk: “Onlar ilim arayanlardır.” şeklinde cevap vermişse de aslında bu soru Nizâmülmülk'ün aradığı fırsat anlamını taşıyordu. Sultanın bekleyen grubun halinden etkilenmiş olduğunu görerek “ilim arayanlar” için kalacak yer inşa etme ve onlara rızık verme hususunda izin istedi. Beklediği cevap hayallerinin de ötesinde olmuştu. Nitekim o, Alp Arslan'dan ilk Nizâmiye Medresesinin inşa edilmesi için gereken izni almakla kalmamış, üstüne sultan bu uygulamanın sadece Nîşâbûr ile sınırlı kalmamasını, bütün ülkeye yayılmasını istemişti. Böylece açıldığında İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin müderris tayin edileceği Nîşâbûr Nizâmiye Medresesi'nin temeli atılmış, muhtemelen de 1067 (459) tarihinde veya daha önce eğitim hayatına başlamıştı. Nîşâbûr ile başlayan bu süreç, daha sonra Bağdad, Belh, Herat, Isfahan, Basra, Merv, Amül, Musul, Bûşenc, Hârgird ve Rey gibi Selçuklu coğrafyasının önemli şehirlerinde açılan yeni medreselerle devam ettirildi. Pek çok yerde açılmasına rağmen, bu medreselerin açılışı hakkında bilgi bulunanların sayısı azdır. Nizâmiyelerin ikincisi hilafet merkezi olan Bağdad'ta inşa edilmiştir. Nîşâbûr'dan kısa süre sonra temeli atılan (Zilhicce 457/Kasım 1065) medrese, Bağdad'ın iki mahallesindeki bazı evlerin yıkılması suretiyle açılan mekânda iki yılda tamamlanabilmişti (10 Zilkade 459/22 Eylül 1067). İnşası sırasında hiçbir harcamadan kaçınılmayan medresenin müderris seçiminde de titiz davranılmış ve Bağdad'ın en önemli âlimlerinden biri olan Ebû İshâk eş-Şîrâzî, Nizâmülmülk tarafından buraya müderris tayin edilmişti⁴.

⁴ Sadreddîn el-Hüseyinî, s. 47; İbnü'l-Cevzî, s. 90; İbnü'l-Esîr, X, 58, 63, 64; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)*, çeviri, not ve açıklamalar Ali Sevim, TTKY, Ankara 1989, s. 22; İbn Kesîr, XII, 206; Zekerîya Kazvîni, *Âsârü'l-bilâd ve ahhârü'l-ibâd*, Farsça çev. Muhammed Murâd b. Abdurrahmân, Tahran 1373 hş., II, 186; Nurullah Kisâî, *Medâris-i Nizâmiye ve tesîrât-ı ilmî ve ictimâ-yî ân*, Tahran 1374 hş., s. 69; Ferîdûn Gerâyî, *Nîşâbûr Şehr-i Fîrûze*, y.y., 1373 hş., 112; Ahmet Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, İstanbul 2017, s. 85-107-108. Medresenin inşası için Meşreatü'z-zevâyâ, el-Furda, Bâbü'ş-şâir, Bâbü'l-Basra ve Derbü'z-zaferânî mahallelerinde yıkım gerçekleştirildiği kaydedilmektedir, bkz. İbnü'l-Cevzî, s. 90; İbn Kesîr, XII, 206.

Kendisi de Bağdad Nizâmiye Medresesi'nde eğitim almış olan Endülüslü fakih ve muhaddis Ebû Bekr Turtûşî (ö. 520/1126)'nin naklettiğine göre Bağdad Nizâmiye Medresesi'nin kuruluşu şu şekilde gerçekleşmişti: Ebû Said es-Sûfî adında bir kişi medrese kurma ve bu müesseseleri bütün ülkeye yayma hususunda gerekli izinleri alan Nizâmülmülk'e gelerek: *"Ey hâce! Ben sana Medinetü's-selâm'da (Bağdad) büyük bir medrese bina edeyim. Memleketin hiçbir yanında onun bir benzeri olmasın. Senin adın kıyamete kadar dillerde dolaşsın."* demiş, vezir de: *"Yap bakalım!"* diyerek karşılık vermişti. Bağdad'a giden Ebû Said gerekli hazırlıklara başlamış, Nizâmülmülk de Selçuklu görevlilerine emir göndererek bu şahsa ihtiyacı olan her konuda yardımcı olmalarını istemişti. Ebû Said es-Sûfî, ilk olarak Dicle kenarında bir arazi alarak işe başlamış, ardından medresenin planını çizdirmişti. Bundan sonrası ise binanın inşa edilmesi oldu. İnşaat tamamlandıktan sonra da kapısına Nizâmülmülk'ün adını yazdırmıştı. Medreseye yakın durumda olan tüm sokaklar binaya dâhil edilmiş, birçok han, hamam ve dükkânın satın alınarak medresenin vakfına bağışlanmasıyla Bağdad Nizâmiye Medresesi'nin kuruluşu tamamlanmıştı. Her şey bitip hesaplaşma zamanı geldiğinde Ebû Said es-Sûfî, medrese için harcamış olduğu paranın 60 bin dinar olduğunu Nizâmülmülk'e ilettili. Nizâmülmülk bunu kabul ettiyse de Bağdad'taki Selçuklu görevlileri, gerçekte harcanan paranın 19 bin dinar olduğunu, geriye kalan miktarın ise Ebû Said es-Sûfî tarafından zimmetine geçirildiğini vezire iletmişlerdi. Bunun üzerine Nizâmülmülk, hesap sormak amacıyla Ebû Said es-Sûfî'yi başkente çağırdı. Başkente çağırılma nedenini anlayan Ebû Said es-Sûfî, Abbâsî Halifesine bir mektup yazarak ona şöyle demişti: *"Zamanın silemeyeceği bir azameti ve övgüyü sana kazandıracak ve seni şanı yeryüzünü kaplayan biri haline getirecek bir şey yapmamı ister misin? Oradaki medresenin kapısından Nizâmülmülk adını silecek, yerine kendi adını yazarak buna karşılık 60 bin dinarı Nizâmülmülk'e ödeyeceksin. Tamam mı?"*. Halifenin teklifi kabul etmesiyle birlikte kendisini güvence altına alan Ebû Said es-Sûfî, başkente giderek Nizâmülmülk'ün huzuruna çıktı. Vezir durum ile ilgili açıklama istediğinde aldığı cevap hiç de beklediği gibi olmamıştı. Ebû Said es-Sûfî: *"Laftı uzatma! Razıysan ne iyi, eğer razı değilsen medrese üzerinde yazılı ismini silerim, yerine başka birinin adını yazdırırım. Harcadığın parayı teslim edeceğim birini benimle birlikte gönder ki, ona vereyim, o da sana getirsin."*. Bunun üzerine Nizâmülmülk: *"Ey şeyh! Sana verdiğimiz her şeyi biz hibe olarak verdik. Nasıl istersen öyle yap, ama adımızı silme!"* şeklinde karşılık verdi. Bununla birlikte Ebû Said es-Sûfî, geri kalan 41 bin dinarı

kendisi için almamış, bu parayla sufiler için ribât inşa ettirmiş, bağlar, bahçeler ve araziler satın alarak hepsini vakfetmişti⁵.

Kuruluşu hakkında bilgi bulunan bir diğer medrese Belh Nizâmiye Medresesidir. Buranın ilk müderrisi olan Ebû Ali Hasan b. Ali b. Ahmed b. Cafer el-Belhî'nin 471/1078-1079 senesinde görevinin başında olduğu ve aynı yıl içerisinde vefat ettiği bilgisi bulunmaktadır. Bu bilgiden hareketle medresenin Sultan Alp Arslan döneminin sonları veya Melikşah'ın saltanatının ilk yıllarında inşa edilmiş olduğu sonucuna varmak mümkün görünmektedir. Medresenin kuruluşu hakkında var olan rivayet ise şu şekildedir. Nizâmülmülk, bir keresinde Belh'i ziyaret etmiş ve bu sırada Vahş kasabasında yaşayan, pek çok yere yolculuk yapmış, iyi eğitim görmüş, hadis bilen birinin mevcudiyetinden haberdar olmuştu. Kendisi de hadis eğitimi alan Nizâmülmülk, adı Ebû Ali Hasan b. Ali b. Ahmed b. Cafer el-Belhî olan bu şahısla görüşmek istemiş ve onu davet etmişti. İkili arasında gerçekleşen görüşme hadis ilmî üzerine olmuş ve Nizâmülmülk bilgisinden emin olduğu Ebû Ali'nin ders verebilmesi için bir medrese kurulması emrini vermişti. Bundan çok memnun olan Ebû Ali el-Belhî daha sonra şöyle diyecekti: *"Ben hadis ilmiyle meşgul oldum, yolculuklar yaptım ve zahmet çektim. İtibarsız bir şekilde seferlerimi tamamlayarak Vahş'a geri döndüm. Fakat hiç kimse benim ilmimden yararlanmak için beni dinlemedi (benden ders almadı). Kendi kendime, dünyadan ayrıldığımda kimse benim ilmimden faydalanmamış olacak diyordum. İşleri kolay kılan Allah, Nizâmülmülk'e medrese yapması hususunda muvaffakiyet verdi ki beni orada görevlendirsın, ben de hadis öğretebileyim."*⁶.

Medrese inşa edilen diğer bir şehir de Rey'dir. Rey şehrinin Sultan Alp Arslan döneminde başkent olduğu dikkate alındığında, buradaki Nizâmiye Medresesi'nin inşa tarihinin 1060'lı yılların sonları olduğunu düşünmek yanlış olmaz. Ancak inşa edilmesiyle ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Isfahan Nizâmiye Medresesi de yüksek ihtimalle Melikşah'ın hükümdarlığının (1072-1092) ilk dönemlerinde inşa edilmişti. Nitekim Isfahan'ın Büyük Selçuklulara başkent olması, Sultan Melikşah'ın hükümdarlığından sonra gerçekleşmişti. Isfahan'daki Nizâmiye Medresesi'nin inşası ile ilgili olarak şu bilgi bulunmaktadır. Yeni başkent hızlı bir şekilde bayındır hale getirilmiş ve bu süreçte de Nizâmülmülk,

⁵ Muhammed b. Turtûşî, *Sirâcü'l-mülûk*, haz. S. Aykut, İnsan Yay, İstanbul 2011, s. 376-377; A. L. Tibawi, "Origin and Character of al-Madrasah", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies University of London*, vol: 25, (1962), s. 232; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, TTKY, Ankara 1992, s. 354-355; Cihan Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan Fethin Babası*, İstanbul 2017, s. 223-224.

⁶ İmâm el-Hâfız Abdülgâfir el-Fârisî, *el-Muhtasar min Kitâbi's-siyâk li-Tarihi'n-Nîsâbûr*, nşr. Muhammed Kâzım el-Mahmûdî, Tahran 1384, s. 11; Kisâî, *Medâris-i Nizâmiye*, s. 58; Piyadeoğlu, *Horasan*, s. 223.

Der-i deşt mahallesinde Şâfiî fakihlerin faaliyet gösterdiği caminin yanında bir medrese inşa edilmesini emretmişti. Medresenin en ilginç özelliklerinden biri de yanında inşa edilmiş olan minarelerdi. Öyle ki, üç kişi üç ayrı merdivenden birbirini görmeden minareye tırmanabiliyordu. Daha sonra da müderris ve öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanması için araziler vakfetmişti⁷.

Selçukluların son başkenti olan Merv, Horasan'ın dört önemli merkezinden biriydi. Merv Nizâmiye Medresesinde eğitim vermiş olan müderrislerin hayatları incelendiğinde Nizâmülmülk'ün bu medreseye Hanefî mezhebinden Şâfiî mezhebine geçen Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî'yi tayin ettiği görülmektedir (468/1075-1076). Böylece Merv Nizâmiye Medresesi'nin Melikşah'ın saltanatının ilk yıllarında inşa edildiği sonucuna ulaşmak mümkün olabilmektedir. Herat Nizâmiye de muhtemelen geç bir dönemde inşa edilmiş olmalıdır. Nizâmülmülk, Herat'ın ilmi ve toplumsal yapısı sebebiyle burada da bir medrese yapılmasını istemiş ve bu doğrultuda Herat Nizâmiye Medresesi inşa edilmişti. Herat Nizâmiye Medresesi'nin ilk müderrisi büyük ihtimalle Ebû Bekr Muhammed b. Ali b. Hâmid eş-Şâşî'dir. Şâşî, Gazne'de yaşadığı sıralarda Nizâmülmülk tarafından müderrislikle görevlendirilmek üzere Herat'a davet edilmiştir. Bu görevi yanında bir süre de Nîşâbûr'da kalmıştır. Ölüm tarihi 485/1092 olduğuna göre medrese 1070-1080'li yıllarda inşa edilmiş olmalıdır⁸.

Nizâmiye Medreselerinin Önemi

Kuruluşu hakkında kısaca bilgi verdiğimiz Nizâmiye Medreseleri, Ortaçağ İslâm dünyasını büyük ölçüde etkileyen müesseselerin başında gelmektedir. Öyle ki, sonraki dönemde medrese kurmak Nizâmiye kurmak tabiri ile açıklanır hale gelmişti. Bunun tek açıklaması bu müesseselerin İslâm dünyası üzerinde bırakmış olduğu derin etkiyle açıklanabilir. Medreselerin kurulma sebebini tek bir cevapla açıklamak mümkün olmadığı gibi, önemini ve etkilerini de tek başlık altında değerlendirmek pek mümkün değildir. Her şeyden önce Nizâmiyelerin Şâfiî, dolayısıyla da Sünnî dünyanın ilmi gelişimine olan katkısı üst derecede olmuştur. Burada ders veren âlimler ve onların yetiştirdiği öğrenciler sayesinde

⁷ Mâferruhî el-İsfahânî, *Kitabu Mehâsinu İsfahân*, Farsça çev. Ebu'r-Rızâ Âvî, *Tercüme-yi Mehâsin-i İsfahân, ez Arabî be Farsî*, İhtıam Abbas İkbâl, Tahran 1328 hş., s. 142; Nurullah, Yazar, *Büyük Selçuklular Döneminde İsfahan*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013, s. 95; Tuba Yüksel, *Selçuklu Başkenti İsfahan (Kuruluşundan Moğol İstilasına Kadar)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s. 133-134.

⁸ Abdülgâfir el-Fârisî, s. 386-387; Sem'ânî, *el-Ensâb*, nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, Beyrut 1980, VII, 139-140; İbn Asâkir, s. 306-307; Sübkî, IV, 190; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 181n.; Ocak, *Nizâmiye Medreseleri*, s. 229; Abdülkerim Özaydın, "Nizâmiye Medreseleri", *DİA*, XXXIII, 190.

Şâfiî mezhebi büyük ilerleme kaydetmiş, bu da Şîi-Fâtımî faaliyetlerinin engellenmesi noktasında büyük önem taşımıştır.

Medreselerin hızla genişleyen Selçuklu Devleti'nin ihtiyaç duyduğu yetişmiş insan gücüne büyük katkı sağladığı da görülmektedir. Her geçen gün büyüyen devlette başta kadılar olmak üzere kâtip ve diğer memurluklar, düzgün eğitim almış kişiler sayesinde yürütülmeye başlamıştır. Bu da zamanla devlet bürokrasisindeki kaliteyi arttıran bir gelişme olmuştur. Nitekim 476/1083 tarihinde halife tarafından Sultan Melikşah'a elçi olarak gönderilen Bağdad Nizâmiye Medresesi'nin ilk müderrisi Ebû İshâk eş-Şîrâzî'ye uğradığı her şehirde halk tarafından büyük ilgi gösterilmiş, öyle ki Ebû İshâk bu ilgiden dolayı şaşkınlığa düşmüştü. Hatta o, yolculuğundan sonra: "*Horasan'a gitmek için yola çıktığımda hiçbir köye ve beldeye uğramadım ki, orada benim yetiştirdiğim kadı, müftü, hatip bir öğrencim veya dostum olmasın.*" diyerek biraz da Nizâmiyelerin kazanmış olduğu etkinliğini dillendirmişti⁹.

Nizâmiyeler ile başlayan sistemli eğitim modeli, daha sonraki dönemde hem İslâm dünyası hem de Avrupa'da kurulan medreseler için örnek teşkil etmiştir. Bugünkü anlamda beş fakültenin ders müfredatını (Siyasal Bilgiler, Edebiyat, İlahiyat, Hukuk ve Fen) birleştiren bu model, daha ziyade dini ve felsefi ağırlıklı bir başlangıç yapmış, bir süre sonra da fen bilimleri müfredata dâhil edilmiştir. Nizâmiyeler'den pek çok önemli âlim de yetişmişti. Örneğin İslâm dünyasının en önemli ilim adamlarından biri olan, kaleme aldığı pek çok eseriyle birçok konuda belirleyici bir rol oynayan İmâm Gazzâlî (ö. 1111), Nişâbûr Nizâmiye Medresesi'nde eğitim görmüş, henüz otuz üç yaşındayken Nizâmülmülk tarafından Bağdad Nizâmiyeye müderris tayin edilmişti. Daha sonra geri döndüğü Horasan'da bu sefer Nişâbur'da Nizâmiye Medresesinde görev almış ve öğrenci yetiştirmişti (499/1106)¹⁰.

Nizâmiye Medreselerinin bir diğer önemi de eğitimde sağlamış olduğu eşitlikti. Hiç kuşkusuz Nizâmiyeler, İslâm dünyasında kurulmuş olan ilk medreseler değildi. Devlet adamları tarafından kurulan başka medreseler mevcut olmakla birlikte, bazı önemli âlimler tarafından kurulmuş olan medreseler daha ağırlıktadır. Ancak bu kurumlar, muhtemelen halktan toplanan yardımlarla ayakta kalabilen, medreseden ziyade eğitim faaliyetlerini de içinde barındıran

⁹ İbnü'l-Esîr, X, 120; Ocak, *Dinî Siyaset*, s. 76; Cihan Piyadeoğlu, "Bağdad'ın Eğitim ve Sosyal Hayatında Bir Müderris: Ebû İshâk eş-Şîrâzî", *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 94.

¹⁰ Köymen, *Alp Arslan*, s. 379-380; M. Asad Talas, *Nizamiyye Medresesi ve İslâm'da Eğitim-Öğretim*, çev. Sadık Cihan, Samsun 2000, s. 42, 50; Ahmed Ocak, "Nizâmiye Medreseleri ve Büyük Selçuklular'da Eğitim", *Türkler*, V, 722 vd.; Piyadeoğlu, *Horasan*, s. 219.

mescit tarzında müesseselerdi. Bu da fakir veya uzak bölgelerden gelen öğrenciler için eğitim imkânını zorlaştıran bir durumdu. Nitekim Nîşâbûr Nizâmiye Medresesinin kuruluşu da bu durumu kanıtlar niteliktedir. Nizâmiyeler ile birlikte, maddî imkânı olmadığı için eğitim alamayan öğrencilere de bu imkân tanınmış oluyordu. Diğer taraftan Nizâmiye Medreselerinde görev alan müderrisler de sosyal ve ekonomik anlamda hak ettikleri seviyeye kavuşmuş oldu. Nitekim Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin Nizâmiye Medresesindeki görevine başlamadan önce, çoğu zaman yiyecek bir şey bulamadığı, görevine uygun kıyafetlerle derslerine gidemediğine dair bilgi de bulunmaktadır. Hatta o, maddî imkânsızlıklar sebebiyle hacca da gidememişti. Bununla birlikte Nizâmiyedeki görevine başladıktan sonra tam bir toplum önderi haline gelmiş, birçok olayda belirleyici ve önemli roller üstlenmişti¹¹.

SONUÇ

Görüldüğü üzere Nizâmülmülk'ün Nizâmiye Medreselerine olan katkısı tartışılmaz olmakla birlikte bu medreseleri tamamen Nizâmülmülk'e mal etmek doğru bir yaklaşım değildir. Nitekim inşa edilmelerine Sultan Alp Arslan'ın izni ile başlanmış olması ve onun ülkenin her tarafına yayılmalarını istemesi gerçeği göz ardı edilmemelidir. Bu sebeple Nizâmiyeler, bir Selçuklu kurumu olarak kabul edilmelidir. Nizâmiyeler, ilmî anlamda büyük bir boşluğu doldurmuştur. İdarî ve askerî anlamda Sünnî dünyanın en önemli temsilcisi olan Selçuklular'ın gerçekleştirmiş oldukları bu eğitim seferberliği, sadece Selçuklular dönemini değil sonrasını da uzun yıllar etkileyecek niteliktedir. Bu etki yüzyıllar boyunca devam etmiş, hatta Osmanlı medrese geleneğine de büyük katkılar sağlamıştır. Nizâmiyeler'in sadece eğitim alanında değil yeni kurulmuş olan Büyük Selçuklu Devleti'ne idarî anlamda da katkıları tartışılmaz derecede olmuştur. Kısaca Nizâmiyeler, dünyanın her tarafındaki üniversiteler ve üniversitelerde verilen eğitim için bir rol model olarak tarihteki yerini hak etmiş müesseselerdir.

¹¹ Sübkî, IV, 219; Bilal Aybakan, "Şîrâzî, Ebû İshâk", *DİA*, XXXIX, 185.

KAYNAKÇA

- Abdülgâfir el-Fârisî, *el-Muhtasar min Kitâbi's-siyâk li-Tarihi'n-Nisâbûr*, nşr. Muhammed Kâzım el-Mahmûdî, Tahran 1384 hş.
- Bilal Aybakan, "Şîrâzî, Ebû İshâk", *DİA*, XXXIX, Ankara 2010, s. 184-186.
- Bozkurt, Nebi, "Medrese", *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 323-327.
- Bulliet, Richard W., *The Patricians of Nishapur*, Cambridge 1972.
- ....., "The Political-Religious History of Nishapur in the Eleventh Century", *Islamic Civilisation 950-1150*, ed. D. S. Richards, London 1973.
- Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, çev. Kıvameddîn Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTKY, Ankara 1943.
- Çelebi, Ahmed, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Târîhi*, çev. Ali Yardım, y.y. t.y.
- İbn Asâkir, *Tebyînu kezîbi'l-müfterî fimâ nusibe ile'l-imâm Ebi'l-Hasan el-Eşârî*, Beyrut 1984.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, çev. M. Keskin, İstanbul 2000, XII.
- İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)*, çeviri, not ve açıklamalar Ali Sevim, TTKY, Ankara 1989.
- İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi tarihi'l-mülûk ve'l-ümem*, Seçme, tercüme ve değerlendirme Ali Sevim, TTKY, Ankara 2014.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, trc. Abdülkerim Özeydin, İstanbul 1987.
- Gerâyî, Ferîdûn, *Nişâbûr Şehr-i Fîrûze*, y.y., 1373 hş.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953.
- Kisâî, Nurullah, *Medâris-i Nizâmiye ve tesîrât-ı ilmî ve ictimâ-yî ân*, Tahran 1374 hş.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, TTKY, Ankara 1992.
- Mâferruhî, el-İsfahânî, *Kitabu Mehâsinu İsfahân*, Farsça çev. Ebu'r-Rızâ Âvî, *Tercüme-yi Mehâsin-i İsfahân, ez Arabî be Farsî*, İhtimam Abbas İkbâl, Tahran 1328 hş..
- Mehmed Şerefeddîn, "Selçukîler Devrinde Mezâhib", *Türkiyat Mecmuası*, S. 1, (1925).
- Nurullah Kisâî, *Medâris-i Nizâmiye ve tesîrât-ı ilmî ve ictimâ-yî ân*, Tahran 1374 hş.
- Ocak, Ahmet, *Selçukluların Dînî Siyaseti (1040-1092)*, İstanbul 2002.
- ....., *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, İstanbul 2017.
- ....., "Nizâmiye Medreseleri ve Büyük Selçuklular'da Eğitim", *Türkler*, V, ed. Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.721-727.
- Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996.
- Özeydin, Abdülkerim, "Kündürü", *DİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 554-555
- ....., "Nizâmiye Medreseleri", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 188-191.
- ....., "Nizâmülmülk", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 194-196.
- Piyadeoğlu, Cihan, *Güneş Ülkesi Horasan*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2012.
- ....., *Sultan Alp Arslan Fethin Babası*, Kronik Kitap, İstanbul 2016.
- ....., "Bağdad'ın Eğitim ve Sosyal Hayatında Bir Müderris: Ebû İshâk eş-Şîrâzî", *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013.
- Râvendî, *Rahatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, I, çev. Ahmed Ateş, TTKY, Ankara 1957.
- Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmiu't-tevârih*, çev. E. Göksu-H. H. Güneş, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014.

- Sadreddîn el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selcukiyye (Zübdetü't-tevârih)*, çev. Necati Lugal, TTKY, Ankara 1999.
- Sem'ânî, *el-Ensâb*, nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, III, Beyrut 1980.
- Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Mirâtü'z-zamân fi tarihi'l-ayân*, çev. Ali Sevim, TTKY, Ankara 2011.
- Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, nşr. Mahmûd Muhammed Tanahî-Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, III, Kahire 1968.
- Talas, M. Asad, *Nizamiyye Medresesi ve İslâm'da Eğitim-Öğretim*, çev. Sadık Cihan, Samsun 2000.
- Tibawi, L., "Origin and Character of al-Madrasah", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies University of London*, vol: 25, (1962).
- Turtûşî, *Sirâcü'l-mülûk*, haz. S. Aykut, İnsan Yay, İstanbul 2011.
- Yazar, Nurullah, *Büyük Selçuklular Döneminde İsfahan*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013.
- Yüksel, Tuba, *Selçuklu Başkenti İsfahan (Kuruluşundan Moğol İstilasına Kadar)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.
- Zahîrüddîn Nîşâbü'rî, *Selçuknâme*, nşr. A. H. Morton, Berlin 2004.
- Zekeriya Kazvînî, *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd*, II, Farsça çev. Muhammed Murâd b. Abdurrahmân, Tahran 1373 hş.